

Women's Empowerment and Gender Equality: Perspectives on Social Protection and Economic Policy

¹ Rəhimə Zamanova

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250205040>

Abstract:

The article examines the gender risks and vulnerabilities that women face throughout their life course and analyzes the role of social protection and economic policies in empowering women. Gender disparities from early childhood, limited access to education and healthcare, and exposure of children and adolescents to gender-based inequalities affect women's integration into the labor market. Time inequality between work and domestic responsibilities, employment in informal and low-income jobs, and the absence of social insurance increase women's economic and social vulnerability. The study employs both theoretical methods (analysis, synthesis, and generalization) and empirical methods (sociological survey and observation). This approach allows for a more detailed and objective understanding of women's rights protection and the effectiveness of gender policies. The article demonstrates that conditional cash transfers (CCTs), women-targeted subsidies, social services, and training programs are effective tools for reducing risks and enhancing women's economic participation. The findings indicate that protecting women's rights, designing social protection mechanisms based on gender-sensitive principles, and expanding women's participation in the labor market are crucial for inclusive and sustainable societal development. The article provides recommendations for the development of policies and programs aimed at promoting gender equality and empowering women.

Keywords:

Gender equality, Social protection, Gender stereotypes, Human capital, Women's rights

¹ Zamanova, R. Master's Student, Department of Social Work and International Relations, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: rahimazaman1207@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0973-5788>

Qadınların Gücləndirilməsi və Gender Bərabərliyi: Sosial Müdafiə və İqtisadi Siyasətdə Perspektivlər

¹ Rəhimə Zamanova

<https://doi.org/10.69760/gsrh.0250205040>

Xülasə:

Məqalə qadınların həyat dövrü boyunca üzləşdikləri gender riskləri və həssaslıqları araşdırır və sosial müdafiə ilə iqtisadi siyasətin qadınların gücləndirilməsində rolunu təhlil edir. Erkən yaşlardan təhsil və səhiyyə xidmətlərinə məhdud çıxış, uşaqların və yeniyetmələrin gender stereotipləri ilə sosiallaşması, eləcə də sosial rolların fərqli bölüşdürülməsi qadınların gələcəkdə əmək bazarına inteqrasiyasını çətinləşdirir (Bhasin, 2003). Qadınların qeyri-bərabər iş vaxtı yükü, ödənişsiz qayğı əməyinin yüksək payı, qeyri-formal və aşağı gəlirli işlərdə cəmləşməsi, sosial sığortaya çıxışın zəifliyi onların sosial-iqtisadi həssaslığını artırır (Baran, 2012).

Araşdırmada həm nəzəri metodlardan (analiz, sintez, ümumiləşdirmə), həm də empirik metodlardan (sosioloji sorğu və müşahidə) istifadə olunmuşdur. Bu yanaşma qadınların hüquqlarının qorunması, sosial müdafiə mexanizmlərinin gender həssaslığı və gender siyasətinin effektivliyi barədə daha obyektiv nəticələr əldə etməyə imkan verir. Nəticələr göstərir ki, şərtlə nağd köçürmələr, qadınlara yönəlmiş subsidiyalar, sosial xidmətlər və peşə hazırlığı proqramları riskləri azaltmaq və qadınların iqtisadi fəallığını artırmaq üçün səmərəli alətlərdir (Devereux & Sabates-Wheeler, 2004; Antonopoulos & Kim, 2011). Qadınların hüquqlarının müdafiəsi, sosial müdafiə sistemlərinin gender həssas prinsiplərlə dizayn olunması və qadınların əmək bazarına çıxışının genişləndirilməsi inklüziv və dayanıqlı inkişafın vacib şərtləri kimi qiymətləndirilir.

Açar sözlər:

gender bərabərliyi; sosial müdafiə; gender stereotipləri; insan kapitalı; qadın hüquqları

Əsas

1. Cins və Gender Anlayışları

Tarix boyu insanları anlamaq üçün fərdlər yaş, cins, status, iqtisadi güc və irq kimi müxtəlif kateqoriyalara yerləşdirilərək onların varoluş prosesləri izah edilməyə çalışılmışdır. Bu təsnifatlardan biri də insan həyatı üçün mühüm funksiyaya malik olan, davranış formalarını və həyat standartlarını müəyyənləşdirən cinsiyyət anlayışı daxilindəki “qadın” və “kişi” anlayışlarıdır. Cinsiyyət qadın və kişi şəklində ikili təsnifata məruz qalır. Fərdlər doğulduqları andan etibarən cinsiyyət orqanına baxılaraq qadın və ya kişi kimi kimlik qazanırlar. Fərdlərin

¹ Zamanova, R. Master's Student, Department of Social Work and International Relations, Nakhchivan State University, Azerbaijan. Email: rahimazaman1207@gmail.com. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-0973-5788>

özlərini oğlan və ya qız kimi tanımları isə onların cinsiyyət identikliyi formalaşdırır (Bhasin, 2003).

Cinsiyyət anlayışı anatomiyanın tale olduğu düşüncəsindən çıxış edərək bioloji indirgəməçiliyi ifadə edir; gender (toplumsal cins) isə bioloji fərqliliyin cəmiyyətdə yaratdığı algıdan yola çıxaraq qadın və kişi cinslərinin yaratdığı münasibət və qarşıdurmanın əlaqələliyinə fokuslanır. Bu fokuslanma “heteronormativ” adlanan qadın–kişi heteroseksual qəliblərinin cəmiyyət üzərində hakimiyyəti ilə cinsiyyət kimliklərinin qurulmasına yol açır. Nəticədə həm bioloji fərqlilik, həm də münasibətlərin yaratdığı ziddiyyətin bir araya gətirilməsi ilə qadınlıq və kişilik vəziyyətinin bir inşa olduğu düşüncəsi meydana çıxır və prosesə, dəyişkənliyə işarə olunur (Baran, 2012, s. 411).

Cinsiyyət yalnız cinsiyyət orqanına baxılaraq ifadə edildiyi üçün bioloji baxımdan hər kəs qadın və ya kişi olaraq doğulur (Bhasin, 2003, s. 8). Yəni yenicə doğulan körpənin cinsiyyət orqanına baxılaraq onun kişi və ya qadın olduğu müəyyənləşdirilir. Lakin gender (toplumsal cins) anlayışında bu vəziyyət toplumsal rollara görə dəyişir: toplumsal cinsiyyət cəmiyyətin qadın və kişiyyə verdiyi rollar, gözləntilər və güc münasibətləri ilə müəyyən olunur.

Toplumsal cinsiyyət anlayışı 1960–70-ci illərdə feminist hərəkatın da təsiri ilə inkişaf etməyə başlayan bir anlayışdır. Toplumsal cinsiyyət kişiyyə və qadına verilən sosial rolları, mədəni gözləntiləri və cinsiyyətə bağlı olaraq müəyyənləşdirilən iş bölgüsünü əhatə edəcək qədər genişdir (Bhasin, 2003).

Toplumsal cinsiyyət anlayışının intellektual əsaslarının formalaşmasında ən mühüm fiqurlardan biri fransız filosofu və feminist düşüncüsü Simone de Beauvoir olmuşdur. Onun 1949-cu ildə nəşr olunan “İkinci Cins” (*Le Deuxième Sexe*) əsəri XX əsrin feminist nəzəriyyəsinin dönüş nöqtəsi hesab edilir (de Beauvoir, 1949/2011). Beauvoir bu əsərində cinsiyyətin yalnız bioloji bir fakt olmadığını, əksinə, cəmiyyət tərəfindən formalaşdırılan bir konstruksiya olduğunu irəli sürmüşdür.

Bu baxımdan Simone de Beauvoirın toplumsal cinsiyyətə dair ən məşhur və fundamental fikri belə ifadə olunur:

“Qadın olaraq doğulunmaz, qadın olunur.” (*On ne naît pas femme, on le devient.*) (de Beauvoir, 1949/2011).

Bu fikir toplumsal cinsiyyət nəzəriyyəsinin təməl tezislərindən biri kimi qəbul edilir. Beauvoir bu ifadə ilə vurğulayır ki, qadınlıq bioloji bir yazgı (alın yazısı) deyil; qadın olmaq, fərdin dünyaya gəlişi ilə deyil, onun daxil olduğu sosial mühitin yaratdığı normativ gözləntilər, davranış qaydaları və mədəni rollarla müəyyənləşir. Cəmiyyət qadınlara müəyyən rollar — itaətkarlıq, zəriflik, emosional həssaslıq, ev və ailəyə bağlılıq kimi — yükləyir və zamanla bu rollar “təbii” kimi qəbul olunur. Beauvoir isə bunun əksini iddia edir və bildirir ki, qadınlıq təbii yox, tarixi və mədəni şəkildə qurulan bir kimlikdir (de Beauvoir, 1949/2011).

Beauvoir həmçinin qadının tarix boyu “ikinci cins” kimi mövqeləndirildiyini qeyd edir. Onun fikrincə, cəmiyyət kişi subyektivliyini “əsas”, qadın subyektivliyini isə “digər” və ya “ikinci” kimi

təqdim edir. Bu proses qadınların sosial, iqtisadi və siyasi həyatda məhdudlaşdırılmasına səbəb olur. Onun analizi göstərir ki, qadının təcrübəsi patriarxal strukturlar tərəfindən formalaşdırılır və bu strukturlar qadını öz potensialını həyata keçirməyə qoymayan görünməz baryerlərlə əhatələyir (de Beauvoir, 1949/2011).

Simone de Beauvoir-ın toplumsal cinsiyyət haqqında irəli sürdüyü ideyalar sonrakı feminist nəzəriyyələr, xüsusilə də 60–70-ci illərin ikinci dalğa feminism hərəkatı üçün nəzəri baza yaratmışdır. Onun fikirləri Judith Butler kimi çağdaş nəzəriyyəçilər tərəfindən daha da inkişaf etdirilmiş və toplumsal cinsiyyətin performativ təbiətinə dair müzakirələrə yol açmışdır (Butler, 2016).

Nəticə etibarilə, Beauvoirın toplumsal cinsiyyət nəzəriyyəsinə ən böyük töhfəsi biologiyanın insanın sosial mövqeyini müəyyən etmədiyini, bu mövqenin cəmiyyət tərəfindən qurulduğunu göstərməsidir. Bu yanaşma müasir gender tədqiqatlarının və feminist düşüncənin əsas sütunlarından biri kimi qəbul olunur. Elə isə, “bu kontekstdə toplumsal cinsiyyət anlayışı, cəmiyyətin qurumları, qrupları, sinifləri və sosyomədəni münasibətləri ilə birlikdə makro və mikro quruluşların iç-içə keçmiş halını anlamağa imkan yaradır”. Barana görə isə toplumsal cinsiyyət anlayışı içindəki “cinsiyyət” sözü, genital orqanları sosial bir reallığa çevirir (Baran, 2012, s. 411).

Feminist nəzəriyyəçilər toplumsal cinsiyyətin cinsiyyətə bağlı olaraq ortaya çıxan mədəni baxış bucaqları olduğunu bildirirlər. Toplumsal cinsiyyəti yaradan mədəniyyət, fərdlərin sanki yerinə yetirməyə məcbur olduqları rolları müəyyənləşdirərək onların taleyinə çevrilir. Beauvoirın ifadə etdiyi kimi, mədəniyyət fərdlərə toplumsal cinsiyyət rollarını dayadır (de Beauvoir, 1949/2011). Butler isə qeyd edir ki, bu rollar və identikliklər davamlı şəkildə icra olunduğu üçün “təbii” kimi görünür və beləliklə, genderin performativ mahiyyəti gizlədilir (Butler, 2016, s. 54).

Bu mənada toplumsal cinsiyyət “fərdlərin psixososial və sosial uyğunluğu üçün qəbul edilən, cəmiyyət tərəfindən fərdlər üçün nəzərdə tutulan sosial münasibət formaları” kimi başa düşülür (Tobach, 2002, s. 319). Mədəniyyət və sosial mühit cinsiyyətə bağlı olaraq hər bir fərdin rolunu müəyyənləşdirir; başqa sözlə, kimə hansı davranışın “uyğun” hesab olunacağını cəmiyyət müəyyən edir. Toplumsal cinsiyyətin formalaşmasında başda ailə olmaqla, məktəb və kütləvi kommunikasiya vasitələri (media) böyük əhəmiyyət daşıyır.

Toplumsal cinsiyyət anlayışını iki əsas yanaşma çərçivəsində izah etmək mümkündür: **təbii fərqlilik yanaşması** və **mədəni fərqlilik yanaşması**. Təbii fərqlilik yanaşması cinsiyyətin genetik olaraq müəyyənləşən bir fərqlilik olduğunu vurğulayır; yəni qadın və kişi arasındakı fərqlər əsasən bioloji xüsusiyyətlərə bağlanır. Mədəni fərqlilik yanaşması isə doğulduqdan sonra uşağın cəmiyyətin mədəniyyətini, normalarını, cinsiyyətə dair gözləntiləri və rolları öyrənməsi və zamanla onları təkrar istehsal etməsi ilə bağlıdır. Təbii fərqlilik yanaşması qadın və kişiə dair biologiyadan qaynaqlanan fərqləri ön plana çıxardığı halda, mədəni fərqlilik yanaşması toplumsal cinsiyyət ayrı-seçkiliyini cinsəliyin mədəni norma və gözləntilərinin fərqliliyi ilə əlaqələndirir.

Toplumsal cinsiyyətlə bağlı əsas problem ondan ibarətdir ki, qadın və kişinin toplumsal münasibətlər şəbəkəsi içində sadəcə fərqli mövqelərdə deyil, həm də **bərabər olmayan şərtlərdə** yerləşdirilməsidir. Məsələn, eyni iş yerində eyni işi görsələr də, qadınların eyni əmək qarşılığında kişilərə nisbətən daha az maaş alması geniş yayılmış bir haldır. Qadınlar kişilərlə müqayisədə daha az iqtisadi gücə və sosial statusa malik olurlar. Bu fərqliliklər bioloji xüsusiyyətlərdən deyil, toplumsal quruluşdan və mövcud güc münasibətlərindən qaynaqlanır; qadın və kişi arasında dominantlıq və üstünlük münasibəti mövcuddur ki, bu da ataərkil (patriarxal) quruluşu formalaşdırır.

Nəticə olaraq, toplumsal cinsiyyət biologiyasının formalaşdırdığı maddi bədənələrə mənəvi və simvolik mənalar yükləyir, onları mədəni olaraq müəyyənləşdirir və ayırd edir. Beləliklə, toplumsal cinsiyyət anlayışı getdikcə sırf bioloji cinsiyyət (sex) anlayışından uzaqlaşır və daha çox mədəni-sosial konstruksiya kimi başa düşülür.

2. Sosial müdafiə

İllər boyunca sosial müdafiənin (SM) məqsədləri, hədəfləri və məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Müasir dövrdə əsas çağırışlar sosial müdafiənin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi (məsələn, Sosial Müdafiə Döşəməsi təşəbbüsü – Social Protection Floor) və sosial müdafiə siyasətinin inklüziv artım gündəliyi çərçivəsində daha uyumlu şəkildə integrasiyası ilə bağlıdır (Antonopoulos & Kim, 2011; Devereux & Sabates-Wheeler, 2004). Sosial müdafiənin gender məsələləri ilə əlaqəsini təhlil etməzdən əvvəl, sosial müdafiə siyasətini daha geniş **iqtisadi və sosial siyasət** kontekstində nəzərdən keçirmək zəruridir.

İqtisadi siyasət, sosial siyasət və sosial müdafiə

İqtisadi və sosial siyasətin ən əsas məqsədləri istehsalın (və bununla bağlı gəlirin) artması və vətəndaşların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsidir. İqtisadi siyasətlər məhsuldar sistemlərin artımı və stabilliyi, həmçinin artan gəlir və sərvətin məhsuldar resursların sahibləri arasında bölüşdürülməsi ilə bağlıdır. Sosial siyasət müdaxilələri isə rifahə və sosial həmrəyliyə töhfə verir; bunu yenidən bölüşdürücü mexanizmlər vasitəsilə rifahın daha geniş əhali qrupları arasında paylaşılmasını təmin etməklə həyata keçirir. Gəlir yoxsulluğunun və çoxsaylı bərabərsizliklərin, o cümlədən onların gender formalarının və ölçülərinin azaldılması effektiv iqtisadi və sosial siyasətlərin birgə təsirini əks etdirir. Sosial müdafiə müdaxilələri sosial siyasətin tərkib hissəsi hesab olunur.

Bu çərçivədə sosial siyasət xərcləmələri həm sosial, həm də iqtisadi funksiyaya malikdir. Özəl sektorun istehlak və investisiya tələbi ilə yanaşı, dövlətin infrastruktur layihələri, sosial xidmətlər və gəlirin təminatı proqramlarına yönəltdiyi xərclər də ümumi tələbin mühüm bir hissəsidir. Əslində, bu xərclər özəl sektorun sabit və sağlam şəkildə genişlənməsinə ciddi təsir göstərmişdir. Bu baxımdan, dövlətin sosial xərcləri **antitsiklik iqtisadi siyasət** rolunu oynayır: iqtisadi tənəzzül dövrlərində geriləməni məhdudlaşdırır, genişlənmə dövrlərində isə iqtisadi fəaliyyəti təşviq edir.

Bundan əlavə, sosial xərclərin **çoxtaldıcı (multiplikator) təsirləri** özəl sektorun ümumi tələbinin daha da genişlənməsinə səbəb olur. Bu təsirlər xüsusilə təhsil və səhiyyə kimi təbii olaraq daha çox əmək tələb edən xidmət sahələrinə dövlət investisiyası yönləndirildikdə daha güclü şəkildə özünü göstərir. Sosial sektor və sosial müdafiə xərcləri məşğulluq yaratmaq baxımından həm də xüsusilə güclü iqtisadi və yenidən bölüşdürücü məzmun daşıyır.

Daimi iş yerlərinin yaradılması qlobal iqtisadiyyatda müşahidə olunan son tendensiyalar fonunda daha da əhəmiyyət kəsb edir. Bu tendensiyalar arasında “işsiz artım” (jobless growth), əmək münasibətlərinin qeyri-formallaşması və maliyyə spekulyasiyasının qlobal miqyasda yayılması yer alır. Bu arzuolunmaz proseslər xüsusilə yoxsullar üçün ciddi yük yaratmışdır: dünyanın geniş əhali seqmentləri xroniki yoxsulluqda qalmağa davam etmiş, əsas ehtiyaclarını ödəyə bilməmiş və sel, quraqlıq kimi kütləvi risklərə, xəstəlik kimi fərdi risklərə və struktur iqtisadi-sosial münasibətlərdən qaynaqlanan sistemik risklərə qarşı yüksək həssas durumda qalmışdır.

Sosial müdafiə bu mənada yoxsullar üçün bir **“həyat xətti”** rolunu oynayır: qloballaşmış dünyada gözlənilməz təsirlər insanları səfalət riskinə daha çox məruz qoyur. Sosial müdafiə eyni zamanda inklüziv artıma da töhfə verə bilər. O, istifadə olunmamış yerli əmək resurslarını səfərbər edə, istehlak tələbatını stimullaşdırmağa bilər və düzgün planlaşdırıldığı halda ən çox ehtiyac duyulan ərazilərdə lokallaşdırılmış iqtisadi artımı təşviq etmək potensialına malikdir.

Ümumiyyətlə götürdükdə, sosial müdafiə sistemləri (bəzən sosial təminat sistemləri kimi də adlandırılır) cəmiyyətin vətəndaşlarının həyat səviyyəsini qorumaq üçün tətbiq etdiyi mexanizmləri ifadə edir. Bu sistemlər gəlir dəyişkənliyini artıraraq gəlir qeyri-müəyyənliyinə və ya yoxsulluğa həssaslığı yüksəldə biləcək çətinliklərin qarşısını almaq, onları yüngülləşdirmək və insanların bu çətinliklərin öhdəsindən gəlməsinə kömək etmək məqsədi daşıyır.

Sosial müdafiənin iki əsas forması mövcuddur: **sosial sığorta** və **sosial yardım**.

- **Sosial sığorta sxemləri** yaşlılıq, işsizlik, zədə və ya xəstəlik səbəbilə gəlir itkisinə qarşı müdafiə təmin edir. Təqaüdçülərə, müvəqqəti olaraq işsiz qalanlara və ya fiziki cəhətdən artıq işləyə bilməyən şəxslərə verilən müavinətlər hazırda işləyən işçilərin, onların işəgötürənlərinin və dövlətin (ümumi vergi gəlirləri vasitəsilə) məcburi ödənişlərindən maliyyələşdirilən “pay-as-you-go” (cari ödənişlə maliyyələşmə) tipi üzrə formalaşan birgə sığorta sistemindən qarşılanır.
- **Sosial yardım** isə kəskin və ya xroniki yoxsulluğu, yaşlıların və uşaqların həssas vəziyyətlərini, həmçinin təbii fəlakətlərin nəticələrini nağd və ya natura şəklində edilən transferlər vasitəsilə aradan qaldırır. Yoxsulluqda yaşayan əhali seqmentlərinin geniş olduğu ölkələrdə töhfəsiz (noncontributory) sosial yardım müdaxilələri — əsasən vergi gəlirləri hesabına maliyyələşdirilən — aşağı və orta gəlirli ölkələrdə sosial müdafiənin əsas istiqamətinə çevrilmişdir.

3. Gender Perspektivindən Sosial Müdafiə:

Gender Bərabərliyi Gündəliyinin İrəlilədilməsi üçün İmkanlar

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə sosial müdafiə (SM) təşəbbüsləri əsasən gəlir yoxsulluğunu və əsas xidmətlərə çıxışdakı məhrumiyyətləri aradan qaldırmaq üçün **qeyri-təbii əsaslı transferlərdən ibarət sosial yardım** üzərində cəmlənmişdir. Bir çox ölkə sosial yardım tədbirlərinin miqyasını və əhatə dairəsini genişləndirərək zamanla bütün vətəndaşları əhatə edən daha hərtərəfli sosial müdafiə siyasəti formalaşdırmağa çalışır.

Gender bərabərliyi baxımından bu genişlənmə həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə mövcud praktikaların təhlili üçün mühüm imkan yaradır və bu prosesdə qadınların güclənməsi məsələlərinin mövcud dialoqa daxil edilməsinə şərait yaradır.

Qadınların Güclənməsini və Gender Bərabərliyini Təşviq edən Sosial Müdafiə Çərçivəsinin Əsasları

Sosial müdafiə alətlərinin seçimi həm qarşıya qoyulan həssaslıq növündən, həm də yoxsulluğun necə başa düşülməsindən asılıdır. Qadınların iqtisadi güclənməsi perspektivindən bu, xüsusilə diqqət yetirilməsi vacib olan məqamdır.

Qadınların iqtisadi və sosial güclənməsi həm **proses**, həm də **nəticə** kimi başa düşülə bilər.

- **Nəticə olaraq güclənmə** qadınların əldə etdiyi muxtariyyət dərəcəsində (hüquqi, maddi və fiziki),
- **bərabərlik səviyyəsində** (imkanlar, hüquqlar və nəticələr baxımından)
- və **“səs”inin eşidilməsində** (ev təsərrüfatı daxilində və xaricində həyatlarına təsir edən strateji qərarlarda iştirak səviyyəsində) özünü göstərir.

Proses olaraq güclənmə isə gender əsaslı bərabərsizliyi yaradan və təkrarlayan münasibətlərin dəyişdirilməsini, qadınların iqtisadi, sosial, siyasi və mədəni strukturlarda tam və mənalı iştirakının təmin edilməsini tələb edir.

Bu baxımdan, sosial müdafiə təşəbbüsləri təkcə genderə xas riskləri azaltmaqla kifayətlənməyib, əgər muxtariyyətin, bərabərliyin və “səs”in gücləndirilməsi məqsədləri ilə istiqamətləndirilərsə, qadınların güclənməsini də fəal şəkildə təşviq edə bilər.

Amartya Sen 1990-cı illərin əvvəllərində “qorumağa yönəlmiş” sosial müdafiə müdaxilələri ilə “irəli aparan” – yəni insanların dolanışiq qazanma qabiliyyətini artıran – müdaxilələr arasındakı kritik fərq vurğulamışdır. Bu fərq müzakirə üçün mühüm başlanğıc nöqtəsi rolunu oynayır.

Qida Təhlükəsizliyini Təşviq edən Gender Yönlümlü Alternativlər

Qida təhlükəsizliyini təşviq edə biləcək gender yönlümlü bir neçə alternativə nəzər salaq:

- ailənin əsas tələbat məhsullarının alınması üçün nəzərdə tutulan və ev təsərrüfatının rifahının əsas idarəçisi olduqları üçün birbaşa qadınlara verilən **pul köçürmələri**;
- əsas ərzaq məhsullarının (düyü, qarğıdalı, süd və s.) birbaşa qadın rəhbərliyində olan ev təsərrüfatlarına **pulsuz çatdırılması**;
- qadın fermerlər üçün **aqrar təlim xidmətləri** və gübrə, toxum kimi məhsulların **subsidiya edilməsi**.

Hər üç təşəbbüsün məqsədi eynidir: **qida təhlükəsizliyinin yaxşılaşdırılması**. Lakin məhrumiyyətin aradan qaldırılması prosesi faydalananın (üstüörtülü şəkildə) necə mövqeləndirildiyinə görə fərqlənir:

- Birinci yanaşma **gəlir yoxsulluğunu** aradan qaldırır və qadınlara iqtisadiyyatda **istehlakçı** kimi iştirak etməyə imkan yaradır.
- İkinci yanaşmada – rasionlaşdırılmış **pulsuz ərzaq** – qadınlara səfalət vəziyyətinə görə birbaşa ərzaq ayrılır, çünki onlar özləri bu ehtiyacı qarşılayacaq imkanlara malik deyillər.
- Üçüncü yanaşma isə gəlir fərqlərini elə vasitələrlə azaldır ki, qadınlar iqtisadiyyatda **istehsalçı** kimi fəal iştirak edə bilsinlər; bu isə sosial ədalət baxımından xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Hər üç müdaxilə müəyyən olunan məhrumiyyəti azaltsa da, sonuncu yanaşma bu məhrumiyyəti sosial istisnalığın nəticəsi kimi qəbul edir (məsələn, qadınların eyni səviyyədə aqrar dəstək almaması).

Devereux və Sabates-Wheeler (2004) öz seminal əsərlərində sosial müdafiə müdaxilələrinin bəzilərinin **köklü transformativ** xarakter daşdığını vurğulayırlar, çünki onların məqsədi mövcud sosial asılılıq münasibətlərini və məhdudiyyətləri aradan qaldırmaqdır. Qlobal səviyyədə bu tip müdaxilələrin dünyadakı ac insanların sayını təxminən **12–17 faiz**, yəni **100–150 milyon nəfər** azaltmaq potensialına malik olduğu qeyd olunur (Devereux & Sabates-Wheeler, 2004).

“Uyğun” transformativ alətlər müxtəlif qadın qrupları üçün fərqlidir: torpaqsız qadınlar, dolanışığı torpaq becərilməsinə bağlı olmayan qadınlar, yaxud ev təsərrüfatı daxilində çoxsaylı məsuliyyətlərə (xüsusilə qayğı işlərinə) görə istehsalçı kimi iştirak edə bilməyən qadınlar üçün fərqli yanaşmalar tələb olunur. Əsas məqam odur ki, **gəlir və istehlak yoxsulluğunun necə azaldılması** – istər niyyətli, istərsə də qeyri-niyyətli şəkildə – faydalanan qrupun cəmiyyətdə necə mövqeləndirildiyini müəyyənləşdirir.

Gender Həssaslıqlarının Aşkarlanması və Gender Bərabərliyinə Uyğun İmkanların Yaradılması

Resursların və gücün qeyri-bərabər bölüşdürülməsi qadınların həyatlarının bütün mərhələlərində onların hüquqlarına, imkanlarına və əldə etdikləri nəticələrə təsir edir. Sosial müdafiədəki əsas imkan ondan ibarətdir ki, **gender əsaslandırılması (gender mainstreaming)** və **gender yönümlü**

proqramlaşdırma mövcud müdaxilələrin qadınların həyat dövrü boyunca üzləşdiyi çoxsaylı problemləri həll edəcək şəkildə xüsusi məqsədlərə uyğunlaşdırılmasına təsir göstərə bilər.

Gender Riskləri və Həssaslıqları: Həyatın Erkən Mərhələləri

Genderə görə fərqlənən risklər həyatın ən erkən mərhələlərindən başlayır. Buna görə də körpəlikdən yeniyetməliyə qədər olan dövrdəki həssaslıqları aradan qaldırmağa yönəlmiş alətlərlə başlamaq zəruridir.

Gender rolları, bərabərsizliklər və məhrumiyyətlər həyatın erkən dövrlərində özünü göstərməyə başlayır və uşaqlıq və yeniyetməlik dövründə daha da möhkəmlənir. Yaxşı fiziki inkişafın, sağlamlığın və davranış inkişafının təşviqi üçün **doğumdan iki yaşa qədər olan dövrün “kritik pəncərə”** olduğu geniş şəkildə qəbul edilir. Lazımi qidalanmanın, tibbi xidmətin, fiziki təhlükəsizliyin və psixoloji stimullaşdırmanın olmaması riskləri, oğlan və qız uşaqları arasında resursların qeyri-bərabər bölüşdürülməsi nəticəsində daha da artır.

Evdə görülən işlərə tələbat, uşaq yaşda evlilik və oğlan uşaqlarının təhsilinə verilən üstünlük qızlar üçün **məktəbdən çıxma riskini** artırır. Qızlar həmçinin insan alveri (sex-trafficking), yaşca böyük kişilərlə cinsi münasibət və ya fahişəlik nəticəsində daha yüksək səviyyəli sağlamlıq risklərinə məruz qalırlar.

Uşaqlıq dövründə qızlar fiziki, mental və emosional bacarıqları inkişaf etdirmək üçün imkanların məhdudluğu, eləcə də zaman-zaman fiziki toxunulmazlığın pozulması səbəbilə daha çox **yoxsulluq təcrübəsi** yaşayırlar. Sosiallaşma prosesləri müşahidə və iştirak yolu ilə genderləşmiş şəkildə gedir; bu mərhələdə tətbiq olunan düzgün siyasət müdaxilələri uşaqlara, xüsusən də qızlara dərin və uzunmüddətli təsir göstərir.

Sosial müdafiə müdaxilələri **gəlir fərqlərini azaltmaq** və **ödənişsiz iş yükünü yüngülləşdirməklə** uşaqlara dolayı yolla fayda verir, təhsil və səhiyyə xidmətlərinin genişləndirilməsi isə onlara birbaşa təsir edir. Hazırda müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan və genişləndirilə bilən sosial müdafiə tədbirləri bunlardır:

- a) Körpələr üçün pulsuz peyvəndləmə, pulsuz doğuşa hazırlıq və doğuşdan sonrakı tibbi xidmət, laktasiya dövründə analara və körpələrə qida əlavələri (Makedoniya, Namibiya, Meksika)
- b) Məktəbəqədər uşaqlar üçün erkən uşaq inkişafı mərkəzləri (əhəmiyyəti böyük olsa da, əhatə dairəsi ciddi şəkildə məhduddur; Cənubi Afrika və Meksika kasıb ev təsərrüfatlarına çatan innovativ nümunələr kimi göstərilir)
- c) Pulsuz məktəb yeməyi proqramları (Keniya, Banqladeş, Hindistan və digər ölkələr)
- d) Təhsil və səhiyyə haqlarının ləğvi (Kamboca, İndoneziya, Şri-Lanka)
- e) Şərtlə pul köçürmələri (Meksika, Braziliya və digər ölkələr)
- f) Yetim uşaqlar olan ev təsərrüfatlarına sosial pensiyalar (Cənubi Afrika)

Gender Riskləri və Həssaslıqları: Əmək Yaşı və Sonrakı Dövlər

Qadınlara ev təsərrüfatı işləri ilə bağlı yönəldilən sosial gözləntilər genderə xas risklər və həssaslıqlar yaradır. Bu risklər xüsusilə doğuşa qədər və doğuşdan sonrakı tibbi xidmətlərin, ailə planlaşdırılmasının, reproduktiv hüquqların təmin olunmaması, habelə əlilliyi və xroniki xəstəliyi olanlara qayğı xidmətlərinin çatışmazlığı ilə daha da artır.

Qadınlar yaşlandıqca, əgər pensiya gəlirlərinə çıxışları yoxdursa, ağır yoxsulluq şəraitində yaşamağa məcbur olur və fiziki sağlamlıq problemlərinə baxmayaraq işləməyə davam etməli olurlar.

Şərtli Nağd Köçürmələr (Conditional Cash Transfers – CCT)

Şərtli Nağd Köçürmələr (CCT) məktəb yaşlı uşaqlar və yeniyetmələr üçün təhsil və səhiyyə xidmətlərindən aşağı səviyyədə yararlanma problemini həll etmək məqsədilə **müəyyən şərtlər qarşılığında birbaşa pul transferləri** vasitəsilə səfaləti azaltmağa yönəlmişdir. Bu proqramlara əsasən nağd vəsait, adətən, **ananın adına** ödənilir.

Beləliklə, CCT-lər eyni vaxtda iki məqsədə xidmət edir:

1. gəlir boşluqlarının bağlanması,
2. uşaqların sağlamlıq göstəricilərinin və məktəb qeydiyyatının yaxşılaşdırılması.

Gender bərabərliyi baxımından iki aspekt xüsusilə əhəmiyyətlidir:

- a) qız uşaqları üçün daha yaxşı təhsil və sağlamlıq nəticələri;
- b) ödəniş alanların “ana” kimi müəyyənləşdirilməsi nəticəsində qadınların güclənməsi.

Qız uşaqları üçün daha yaxşı nəticələr.

Müasir CCT proqramlarının iş qaydaları daha yaşlı uşaqlar və xüsusilə qızlar üçün **pilləli şəkildə artırılan nağd ödəmələri** əhatə edə bilər. Məsələn, Meksikadakı **Oportunidades** proqramı məhz bu modeldən istifadə edir və qızların məktəbə davamiyyətinin artması ilə bağlı çox yaxşı nəticələr əldə olunmuşdur. Sağlam və daha təhsilli qadın nəsillərinin yetişməsi kiçik nailiyyət deyil.

CCT-lərin istəmədən yaratdığı nəsillərarası yoxsulluq riski.

CCT-lər bəzən gözlənilmədən yeni **nəsillərarası yoxsulluq ötürmə mexanizmi** yarada bilər. Qızlar ananın “yaxşı ana” davranışına görə dövlət tərəfindən stimullaşdırıldığı və mükafatlandırıldığı bir mədəni çərçivədə böyüdükdə, onlar əmək bazarına daha yaxşı hazır olsalar belə, yeniyetməlik dövründə CCT-yə daxil olmağı seçə bilərlər.

Qadınların əmək bazarında iştirak səviyyəsi aşağı olan ölkələrdə (məsələn, qadınlarda 45%, kişilərdə 78%) gənc qadınların evdə qalaraq uşaq böyütmə ehtimalı yüksək olur. CCT-lərin ana adına rəsmiləşdirilməsi qadının qayğı göstərməkdən başqa digər funksiyalarını və imkanlarını məhdudlaşdırır.

Beləliklə, CCT-lər “yaxşı ana” olmağı qadının bütün vaxtını uşaq tərbiyəsinə həsr etməsi ilə eyniləşdirir və onlara “əsas qayğı göstərən” statusu verir. Bu isə qadının əmək bazarında iştirakını çətinləşdirir və iqtisadi hüquqlarının istifadəsini məhdudlaşdırır. Nəticədə bu, həm “analara” qarşı ədalətsizlik yaradır, həm də həm qızlara, həm oğlanlara yanlış mesaj ötürür.

Əgər məqsəd ev təsərrüfatının, xüsusilə də **qadın gəlirinin artırılmasıdırsa**, diqqət “analara” daha geniş dolanışıq imkanları yaratmağa və ya minimum gəlirin təmin edilməsi baxımından daha uyğun ola biləcək **şərtsiz nağd köçürmələrə** yönəlməlidir.

“Gücləndirmə” anlayışı ilə bağlı tənqidlər

Bir çox tənqidçi qeyd edir ki, CCT-lərdə “gücləndirmə”nin istehlak xərclərinin strukturlarındakı dəyişikliklər və hərəkət azadlığının müəyyən qədər artması kimi göstəricilərlə ölçülməsi, həm kontekstdən həddindən artıq asılıdır, həm də transformativ təsir baxımından məhdud imkanlara malikdir.

Gələcək nəsil CCT dizaynları bu genderə xas narahatlıqları nəzərə almalıdır.

Mümkün həll yolları və inkişaf istiqamətləri

1. CCT-lərin integrasiya olunmuş sosial müdafiə paketinə çevrilməsi

Məsələn, Çilidəki **Chile Solidario** proqramı buna nümunədir. Bu proqram:

- gəlir köçürmələri,
- səhiyyə,
- təhsil,
- məşğulluq,
- mənzil,
- psixososial dəstək

kimi elementləri birləşdirir və xüsusilə analara və onların proqramdan məzun olan qızlarına **iqtisadi fəaliyyət imkanları yaratmağı** hədəfləyir. Həmçinin CCT məzunları olan gənc qadınlara **iki il müddətinə icma xidmətinə yönələn, minimum əməkhaqlı ictimai iş yerləri** təklif oluna bilər.

2. CCT-lərin “ana mərkəzli” xarakterdən çıxarılması

CCT-lərin təsir dairəsini genişləndirmək və qadınların iqtisadi güclənməsini təşviq edən digər sosial müdafiə proqramları ilə integrasiya etmək mümkündür.

Məsələn, Meksikada aşağıdakı proqramların yenilənməsi və birləşdirilməsi qadınların iqtisadi imkanlarını artırma bilər:

- Programa Hábitat
- POPMI (İndigenə Qadınlar üçün İstehsal Təşkilatı Proqramı)
- PET (Müvəqqəti Məşğulluq Proqramı)
- PROMUSAG (Kənd təsərrüfatı sektorunda qadınlar üçün proqram)
- PAE (Məşğulluğa Dəstək Proqramı)
- Uşaq Baxımı Mərkəzləri vasitəsilə İşləyən Analara Dəstək Proqramı

CCT-lər həm gəlir boşluqlarını bağlamaqda, həm də qız uşaqlarının təhsil və sağlamlıq göstəricilərini yaxşılaşdırmaqda əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin onların gender təsirləri **çoxqatlıdır** və bəzən gözlənilməyən neqativ nəticələr də yarada bilər.

Bu səbəbdən CCT-lərin növbəti nəsil dizaynı qadınların iqtisadi güclənməsini açıq şəkildə hədəfləməli, qayğı işlərini yalnız anaların üzərinə yükləyən gender stereotiplərini gücləndirməməlidir.

Qadınların Əmək Aləmi: Bərabərsizliklər və Sistemli Risklər

Qadınların əmək aləmi formal ödənişli iş, qeyri-formal ödənişli iş, fərdi sahibkarlıq fəaliyyəti (own-account work), ödənişsiz ailə əməyinə töhfə, ödənişsiz ev təsərrüfatı istehsalı, eləcə də ödənişsiz qayğı və xidmət işlərini özündə birləşdirən geniş və davamlı bir spektrdən ibarətdir (Antonopoulos, 2008). Qızlar və qadınlar həyatları boyunca bu iş sahələrinin müxtəlif formalarına müxtəlif nisbətlərdə vaxt sərf edir və çox hallarda bu prosesdə dezavantajlı mövqedə qalırlar.

Zaman Qıtlığı və Əmək Aləminə Xas Həssaslıq

Qadınlar əsasən **ev təsərrüfatına aid istehsal fəaliyyətləri** və **qayğı göstərmə** üzrə birincil məsuliyyət daşıyırlar. Bu isə qadınların ödənişli işə, ictimai və icma fəaliyyətlərinə, bacarıqlarını artırmağa və şəxsi istirahətə ayıra biləcəkləri vaxtın ciddi şəkildə azalmasına səbəb olur. Ailə daxilində bu qeyri-bərabər əmək bölgüsü qadınların vaxtına qoyulmuş əlavə yük kimi qiymətləndirilə bilər və xüsusilə də ev təsərrüfatının gəlirləri aşağı, ictimai xidmətlər isə məhdud olduqda bu yük daha da ağırlaşır.

Ümumi iş saatları (ödənişli və ödənişsiz bütün fəaliyyətlər) nəzərə alındıqda, Asiya və Afrika ölkələrinin çoxunda qadınlar kişilərdən həftədə təxminən **40 saat daha çox işləyirlər**. Araşdırmalar göstərir ki, zaman qıtlığı mövcud gəlir yoxsulluğu ölçmələrinə daxil edildikdə, yoxsulluq və xroniki yoxsulluq səviyyələri demək olar ki, iki dəfə artır. Bu isə belə nəticəyə gətirib çıxarır: ödənişsiz ev işləri yükünü azaldan sosial xidmətlərin genişləndirilməsi, yoxsulluğun azaldılması strategiyalarında kritik rol oynayır.

Qadınların Əmək Aləmində Həssas Mövqeyi

Qadınların həssaslığı yalnız zaman-gəlir yoxsulluğu ilə məhdudlaşmır. Dünyada iqtisadi cəhətdən aktiv qadınların yarısından çoxu ən həssas işçi kateqoriyasına — **fərdi sahibkarlar və ailə müəssisəsinə ödənişsiz töhfə verən işçilər** — daxildir.

Fərdi sahibkar qadınlar qeyri-formal əmək bazarının ən dibində yer alır; qeyri-müntəzəm və proqnozlaşdırıla bilməyən iş günləri, çox aşağı qazanc səviyyəsi və heç bir sosial sığorta təminatı olmadan çalışırlar.

Nümunələr:

- Nepalda məşğul qadınların **70 faizindən çoxu** fərdi sahibkardır;
- Ruandada bu göstərici **65,5 faiz**,
- Azərbaycanda isə **62,1 faiz** təşkil edir.

Dünya üzrə hər dörd qadın işçidən biri — yəni təxminən **25 faiz** — ödənişsiz ailə işçisi kimi fəaliyyət göstərir. Bir çox ölkədə bu göstərici daha da həyəcanvericidir:

- Pakistanda məşğul qadınların **65 faizi**,
- Mozambikdə **56,8 faizi**,
- Vyetnamda isə **47,2 faizi** ödənişsiz ailə əməyinə əsaslanan işlərdə çalışır.

Kənd yerlərində yaşayan qadınların torpaq, məhsuldar kənd təsərrüfatı resursları, kredit və ya texniki xidmətlərə çıxışı və nəzarəti çox zəifdir. Məsələn, **Sub-Sahara Afrikası** və **Cənubi və Cənub-Şərqi Asiyada** qadın əmək qüvvəsinin **50 faizindən çoxu** ərzaq istehsalı ilə məşğuldur. Lakin Sub-Sahara bölgəsində qadınların mülkiyyətində olan torpaq orta hesabla **18 faizdən azdır**; Hindistan, Nepal və Taylandda isə qadın fermerlərin torpaq sahəsi nisbəti **10 faizdən azdır**.

Hətta torpaqsız kəndlilər arasında belə, qadınlar daha çox ödənişsiz “köməkçi” kimi işləməyə və ya **ev işçisi** kimi iş tapmağa məcburdurlar; bu işlərdə ya heç maaş almırlar, ya da kişilərin gündəlik əmək haqqının yalnız bir hissəsini əldə edirlər.

Fərdi sahibkarlıq və mikro-entrepreneurship tez-tez **yoxsul qadınların iqtisadi güclənməsinin açarı** kimi təqdim olunur. Bu, müəyyən dərəcədə əhəmiyyətli olsa da, təkbaşına qadınları yoxsulluqdan çıxarmaq üçün kifayət deyil. Dünya miqyasında əhəlinin **3 faizindən azı** “işəgötürən statusu” ilə işləyir və onların rifahı qlobal iqtisadiyyatdakı volatillik və risklərin təsirinə məruz qalır.

Kredit və istehsal resurslarına çıxış imkanları və bütün qadınlar üçün daha yaxşı **insan kapitalı nəticələrinin** əldə edilməsi bərabərlik üçün vacib olsa da, **universal həll yolu** deyil.

Xülasə olaraq, qadınlar vaxtlarının böyük hissəsini ödənişsiz işə sərf edir, ödənişli iş üçün isə kifayət qədər vaxt ayıra bilmirlər. Onlar kənd təsərrüfatı işçiləri kimi **mövsümi işsizliyə** məruz

qalır, qeyri-müntəzəm və qeyri-formal iş növlərində iş tələbi qeyri-müəyyəndir; sosial sığorta imkanlarından məhrumdurlar və kişilərlə müqayisədə daha aşağı maaş alırlar.

Qadınların qarşılaşdığı gəlir boşluqlarını və çətinlikləri aradan qaldıra biləcək ölkə səviyyəli sosial müdafiə (SM) təşəbbüslərinə aşağıdakılar daxildir:

- qadınların baxım göstərdiyi yaşlı və əlil şəxslər üçün **sosial pensiyalar**,
- qadınlara yönəlmiş **istehsal inputları subsidiyaları**,
- ərzaq və xidmət təminatı,
- həmçinin **məşğulluğu təmin edən proqramlar**.

4. Qadın Hüquqları və Gender Bərabərliyi üzrə Müasir Tətbiqlər

Qadın hüquqları və gender bərabərliyi uğrunda mübarizə bu gün yenidən sürət qazanır. Avropa və Amerika qitəsində bir sıra təşkilatlar qadın hüquqlarının qorunması, gender bərabərsizliyinin azaldılması və bu sahədə hazırlanmaqda olan qanunvericiliyin ekspertizasının təmin edilməsi ilə məşğuldur. Müasir mərhələdə gender bərabərliyinə nail olmaq və gender məsələlərini həll etmək əsasən siyasi iradə və siyasi qərarların keyfiyyəti ilə əlaqələndirilir.

Ditchuk (2023) öz tədqiqatında Avropa Gender Bərabərliyi İnstitutunun fəaliyyətini təhlil edir. İnstitut qadınların müxtəlif fəaliyyət sahələrində məşğulluq səviyyəsini statistik olaraq ölçür və Gender Bərabərliyi İndeksini müəyyənləşdirir. İnstitutun hesabatları göstərir ki, Şimal ölkələri (İsveç, Norveç, Finlandiya, Almaniya və s.) əsasən qadınların yüksək səviyyədə siyasətdə və qərarvermə orqanlarında iştirakı ilə seçilir. Bu fakt həmin ölkələrdə gender bərabərliyinin təmin olunmasının vacibliyinin dərk olunduğunu, hüquqi və institusional mühitin buna hazır olduğunu göstərir. Həmin dövlətlərdə qadın hüquqlarının hüquqi mühafizəsini gücləndirmək və gender qanunvericiliyinin icrasına nəzarət etmək üçün ombudsman institutları da yaradılmışdır.

Almaniyada Federal Antidiskriminasiya Agentliyi (FADA) müstəqil koordinasiya mərkəzi qismində fəaliyyət göstərir. Diskriminasiyaya məruz qaldığını düşünən şəxslər bu mərkəzə müraciət edə bilirlər. Agentlik müxtəlif sosial qruplara qarşı diskriminasiya ilə bağlı aparılan tədqiqatların nəticələrini təhlil edir, diskriminasiya və gender siyasəti haqqında geniş maarifləndirmə işi aparır, statistik məlumatları işləyir və Bunderstaqa diskriminasiya vəziyyətini əks etdirən hesabatlar təqdim edir (FADA, 2021). Almaniya vətəndaşlıq qanunvericiliyi də dəyişdirilmişdir ki, insanlar özlərini yalnız “kişi” və ya “qadın” kimi deyil, həm də “çəşidli” (divers) kimi qeyd edə bilsinlər. Bu, Almaniyanı interseks şəxslər üçün hüquqi çərçivəyə malik olan azsaylı ölkələrdən birinə çevirir.

Avropa Gender Bərabərliyi İnstitutu təkcə Aİ üzv dövlətləri üçün deyil, həm də gender bərabərliyi və qadın hüquqları sahəsində Aİ-yə namizəd ölkələr üçün də dəstək mexanizmləri təqdim edir. Bosniya və Herseqovina, Albaniya, Monteneqro, Kosovo, Şimali Makedoniya, Serbiya və Türkiyə ilə yanaşı, bu siyahıya Ukrayna və Moldova Respublikası da daxildir.

Gender siyasətinin əsas prinsiplərini müəyyən edən mühüm sənədlərdən biri Avropa Komissiyası tərəfindən 2020-ci ildə qəbul edilmiş **2020–2025-ci illər üçün Gender Bərabərliyi Strategiyasıdır**. Xüsusilə Aİ üzv ölkələri üçün bu Strategiya bərabərliyin və demokrasiyanın təmin edilməsi üçün effektiv metod və mexanizmləri müəyyən edən fəaliyyət planı rolunu oynayır. Strategiya yalnız gender əsaslı zorakılıq və stereotiplərlə mübarizəni deyil, eyni zamanda uşaqlara qarşı seksual istismar və sui-istifadənin qarşısının alınmasını, gender məsələlərinə dair statistik məlumatların sistemli toplanmasını, eləcə də “Bərabərlik, Hüquqlar və Dəyərlər” proqramının inkişafının dəstəklənməsini əhatə edir. Bu proqram 2021-ci ildən etibarən fəaliyyət göstərir.

Aİ üzv ölkələri üçün Gender Bərabərliyi İndeksi (maksimum 100 bal) müəyyən edilir və bu göstərici ölkənin qadınlarla kişilər arasında tam gender bərabərliyinə nə dərəcədə yaxınlaşdığını əks etdirir. Avropa Gender Bərabərliyi İnstitutunun direktoru Sheiele K.-nın (2023) qeyd etdiyi kimi, son illərdə bu istiqamətdə müsbət dinamika müşahidə olunur. Onun məlumatına görə, İsveç gender məsələlərinə dair ən yüksək keyfiyyətli həllər təqdim edən ölkə kimi 82,2 bal toplayıb. Macarıstan və Rumıniya isə İndeks üzrə ən aşağı nəticələr göstərən Aİ dövlətlərindəndir – müvafiq olaraq 57,3 və 56,1 bal. İndeks aşağıdakı sahələr üzrə qiymətləndirmə aparır: iş, hakimiyyət, bilik, vaxt, sağlamlıq və maliyyə resursları.

Göründüyü kimi, Avropa ölkələrində gender bərabərsizliyi məsələləri tədricən həllini tapmağa doğru irəliləyir. Lakin Asiya və Sakit Okean regionu ölkələri üçün eyni dərəcədə nikbin tablo müşahidə olunmur. Yaponiya dünyada ən inkişaf etmiş ölkələrdən biri hesab edilsə də, min illərlə qorunub saxlanılan ənənələr, bir tərəfdən, iqtisadiyyatın, siyasətin, elmin və texnologiyanın inkişafı üçün, eləcə də ailə bağlarının qorunması, yaşlılara qayğı, planetə və bütün canlılara hörmətin təşviqi üçün mühüm sayılır. Digər tərəfdən, bu ənənələr gender idealları və qadın hüquqları uğrunda mübarizə baxımından əngəl yaradır. Demək olar ki, gender bərabərsizliyi problemi Yaponiyada açıq müzakirə olunmur və onun həlli siyasi gündəlikdə prioritet kimi görünmür (Dalton, 2017). Belə gender siyasəti Yaponiyanın digər demokratik dünya gücləri ilə münasibətlərinə də mənfi təsir göstərə bilər.

Cənubi Koreya, Çin və Sinqapur isə Yaponiyadan fərqli olaraq gender məsələlərinə, stereotiplərin aradan qaldırılmasına və qadın hüquqlarının qorunmasına daha çox diqqət ayırır və bu mənada Avropa və Amerika gender sistemlərinə daha artıq yaxınlaşmağa meyllidir.

Dzhudi (2023) Fransada gender siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolunda mövcud çətinlikləri araşdırır. Müəllifin fikrincə, ölkə hazırda bərabərsizlik və diskriminasiyaya qarşı baryerlərin aradan qaldırılması baxımından böhran mərhələsindədir və bu vəziyyət qismən zəifləyən iqtisadiyyatla da əlaqələndirilir. Eyni dərəcədə mühüm məsələ medianın roludur: müəllifə görə, media həssas qruplar (qadınlar, LGBT şəxslər, əlilliyi olan insanlar və s.) haqqında məlumatları tez-tez gizli, stereotipik və birtərəfli şəkildə təqdim edir. Bununla belə, bəzi media platformaları – məsələn, “Netflix”də yayımlanan **“Sex Education”** serialı – müxtəlif marginal qrupların davranışlarını, gender rollarını və münasibətlərini daha açıq və tənqidi prizma ilə analiz edən məhsullar təqdim edir.

Müəyyən edilən tendensiyları daha dərinlən anlamaq üçün Ukraynanın bir şəhərində 40–55 yaş aralığında olan 50 təsadüfi respondent (25 kişi və 25 qadın) arasında sosioloji sorğu aparılmışdır. Sorğunun məqsədi respondentlərin Ukraynada gender siyasəti və qadın hüquqlarının qorunmasının əhəmiyyəti barədə məlumatlılıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək idi. Bu yaş qrupunun seçilməsi aşağıdakı səbəblərlə əsaslandırılır: gənclər və yeniyetmələr, adətən, hüquqları, azadlıqları və imkanları barədə daha çox məlumatlıdır, daha demokratik və humanist münasibət nümayiş etdirir, seçmə azadlığını qiymətləndirir və zorakılığa daha çox etiraz edirlər. Digər tərəfdən, 40–55 yaşlı respondentlər həm peşə, həm də həyat təcrübəsinə malik olduqları üçün gender bərabərsizliyi ilə bağlı situasiyaları dərk etmək və qiymətləndirmək baxımından daha geniş müşahidə bazasına sahibdirlər.

Sorğunun nəticələri göstərir ki, gender bərabərliyi fenomeninin mənası ilə bağlı sual respondentlər üçün ciddi çətinlik yaratmamışdır: faktiki olaraq, 46 nəfər bu anlayışın kişilər və qadınlar arasında hüquq, imkan və özünü reallaşdırma bərabərliyini ifadə etdiyini bildirmişdir. Bununla belə, gender bərabərliyini ölkənin inkişafında aparıcı qüvvə kimi qiymətləndirməyə gəldikdə, 38 respondent bu fikrə şübhə ilə yanaşdığını qeyd etmişdir.

Sorğuda iştirak edən qadınların əksəriyyəti evdə, işdə və digər sosial mühitlərdə diskriminasiya halları ilə qarşılaşdıqlarını və ya bu halların şahidi olduqlarını təsdiqləmişdir (23 nəfər). Kişilər isə belə situasiyaları daha az müşahidə etdiklərini bildiriblər (7 nəfər). Kişi respondentlərin əhəmiyyətli hissəsi rəhbər vəzifələrdə öz həmcinslərini görmək istədiklərini ifadə etmiş (21 nəfər), qadın respondentlərin isə böyük qismi rəhbərin cinsini həlledici saymadığını vurğulamışdır (24 nəfər).

Sorğu həmçinin göstərmişdir ki, 40 respondent gender bərabərliyi uğrunda mübarizəni hazırda daha çox “trend mövzu” kimi qəbul edir və onu həmişə strateji prioritet saymır. Eyni zamanda, 42 nəfər öz karyera ambisiyalarına malik olduğunu bildirmişdir.

Təəssüf ki, 46 respondent Ukraynada gender bərabərsizliyinin aradan qaldırılmasına yönəlmiş mövcud hüquqi aktlar, dövlət proqramları və ya konsepsiyalar barədə məlumatsız olduğunu demişdir. Bu fakt onu göstərir ki, demək olar, bütün respondentlər yaxın perspektivdə gender bərabərliyinə nail olunacağına inanmırlar.

Sorğunun son sualı kifayət qədər sadə görünsə də, əslində mübahisəli idi. Buna baxmayaraq, 43 respondent (o cümlədən kişilər) qadınların daha aktiv və daha sağlam həyat tərzinə nəticəsində kişilərdən daha uzun müddət yaşadıqlarına inandıqlarını bildirmişdir. Onların sözlərinə görə, qadınlar həm peşə fəaliyyətində, həm də ev işlərində daha çox prosesdə iştirak edir və daim məşğuldurlar. Bu nəticəni belə şərh etmək olar: respondentlərin cavabları qadınların rolunu, məşğulluq səviyyəsini, ailə və cəmiyyətdə tutduqları yeri və gördükləri işlərin əhəmiyyətini müəyyən qədər dərk etdiklərini göstərir. Ukraynada qadınlar çox zaman kişilərin həll edə bilmədiyi və çox vaxt həll etmək istəmədiyi vəzifələrin məsuliyyətini öz üzərlərinə götürürlər.

Qlobal miqyasda və Ukraynada gender sisteminin fəaliyyətini ümumiləşdirən cədvəllər, təbii ki, həyata keçirilən bütün tədbirləri tam şəkildə əhatə etmir. Bununla yanaşı, xüsusilə Avropa və Ukraynada gender bərabərliyinə nail olmaq üçün son illərdə kifayət qədər iş görüldüyünü qeyd etmək lazımdır. Bu səbəbdən vaxtaşırı bu sahədə mövcud olan problemlərin bir hissəsinin tədricən aradan qalxacağı gözlənilir.

Qlobal gender siyasətinin inkişafına ümumi baxış göstərir ki, bu sahədə liderlik mövqeyi çox güman ki, Avropa ölkələrinin əlində qalacaq. Statistik məlumatlar onların kişi və qadınlar, eləcə də digər marginal qruplar və dominant normalardan fərqlənən insanlar arasında mövcud maneələri və bərabərsizlikləri azaltmaq istəklərinin real addımlara çevrildiyini göstərir. Bu sahədə daha yüksək göstəricilərə malik Avropa ölkələri (Almaniya, Danimarka, İsveç və s.) daha aşağı nəticələr göstərən Aİ üzv dövlətlərini və namizəd ölkələri həm nümunə, həm də maliyyə dəstəyi vasitəsilə təşviq edirlər.

Ukrayna 2022-ci ildə Avropa İttifaqına üzvlüyə namizəd ölkə statusu aldıqdan sonra bir sıra proqram və konvensiyaların həyata keçirilməsi barədə Avropa Birliyinə hesabat vermək öhdəliyini qəbul etmişdir. Xüsusilə, Ukrayna gender bərabərsizliyinin azaldılmasına və qadınların, eləcə də həssas qrupların hüquqlarına hörmət edilməsinə sadıqlığını vurğulayır. Lakin sosioloji sorğunun təhlili göstərir ki, ukraynalılar gender bərabərsizliyi məsələsini demokratik gündəmdə əsas prioritet kimi görmür və hərbi vəziyyətlə əlaqədar olaraq bu məsələyə daha az önəm verirlər. Bununla belə, ölkə əhalisinin əhəmiyyətli bir hissəsi sistemli şəkildə gender ədalətsizliyi ilə üz-üzə qalır. Müəllifin mövqeyinə görə, bu yanaşma doğru deyil, çünki xüsusilə hərbi təcavüz və münafişə şəraitində qadınların rolu həyati əhəmiyyət daşıyır.

Son illərdə Ukraynada gender məsələlərinin həllinə yönəlmiş bəzi addımlar da atılmışdır. Məsələn, 2019-cu ildə Ukrayna dilində yazı sistemində qadın cinsinə uyğun peşə və status formalarının (feminitivlərin) rəsmi istifadəsi genişlənmişdir ki, bu da simvolik olsa da, gender məsələsinin dil və ictimai diskurs səviyyəsində görünməsinə təmin edən vasitələrdən biridir.

Gender bərabərliyinə nail olmaqda durğunluğun bəzi əsas səbəbləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

- gender ədalətsizliyi hallarına dair statistik məlumatların qeyri-effektiv şəkildə toplanması, qadın hüquqlarına riayət olunmaması və səbəblərin sistemli şəkildə təhlil edilməməsi;
- gender bərabərsizliyi hallarının gizlədilməsi və ya azaldılmış şəkildə təqdim edilməsi;
- media və sosial şəbəkələrdə qadınların müasir dünyadakı rolunun və töhfəsinin kifayət qədər təbliğ edilməməsi;
- əhalinin böyük bir hissəsində gender bərabərliyinə nail olmaq üçün motivasiyanın zəif olması.

Eyni zamanda, gender siyasətinin əldə etdiyi əsas nailiyyətlər də mövcuddur:

- yalnız qadınlar üçün deyil, həm də cəmiyyətin çox zaman laqeydlik, yanlış anlaşılma və qınaqla yanaşdığı qruplar (biseksuallar, trans şəxsiyyətlər və digər marginal qruplar) üçün bərabər hüquq və imkanların tanınmasının təşviqi;
- müxtəlif marginal qruplar daxilində gender və bərabərlik məsələlərinə etik yanaşmanın formalaşması;
- qadınların və həssas qrupların maraqlarını qoruyan qanunvericilik bazasının, proqramların, layihələrin və konvensiyaların yaradılması;
- bütün qadınların hüquqları uğrunda mübarizə aparmasının təşviq edilməsi, xüsusilə onları qoruyan möhkəm hüquqi çərçivənin tanınması yolu ilə;
- geniş əhali üçün gender siyasəti ilə tanışlıq və maariflənmə imkanlarının artırılması.

Nəticə

Toplumsal cinsiyyət anlayışı bioloji fərqlilikləri aşaraq cəmiyyət tərəfindən formalaşdırılan sosial və mədəni rolları əks etdirən kompleks bir kateqoriyadır. Qadın və kişi rolları patriarxal və mədəni strukturlar vasitəsilə öyrədilir və internalizə olunur, nəticədə bərabərsizlik, asılılıq və üstünlük münasibətləri yaranır. Bu mənada toplumsal cinsiyyət yalnız fərqlilikləri təsvir etmir, həm də sosial ədalətsizliyi və güc dinamikalarını anlamağa imkan verən analitik çərçivə kimi çıxış edir (Baran, 2012; Bhasin, 2003; Butler, 2016).

Sosial müdafiə sistemləri iqtisadi və sosial siyasətin ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq vətəndaşların həyat səviyyəsinin qorunmasında, yoxsulluq və müxtəlif risklərə qarşı “həyat xətti” rolunu oynayır (Devereux & Sabates-Wheeler, 2004). Sosial sığorta və sosial yardım mexanizmləri vasitəsilə fərdlərin gəlir itkisi və həssaslığı azaldılır, iqtisadi artım və inklüziv inkişaf dəstəklənir. Bu baxımdan sosial müdafiə həm sosial ədalətin təmininə, həm də iqtisadi dayanıqlığın gücləndirilməsinə xidmət edir. Qadınlar üçün həyat dövrü yanaşması xüsusilə əhəmiyyətlidir: erkən uşaqlıqda təhsil və sağlamlıq imkanlarının genişləndirilməsi, ana və reproduktiv dövrdə gəlir və xidmət dəstəyi, əmək yaşında sosial pensiyalar və məşğulluq proqramları qadınların iqtisadi və sosial iştirakını artırır. Gender yönümlü müdaxilələr qadınların muxtariyyətini və “səsini” gücləndirməklə inklüziv inkişafı və bərabərliyi təşviq edir (Antonopoulos, 2008).

Qadın hüquqları və gender bərabərliyi sahəsində müasir tətbiqlər göstərir ki, Avropa və Amerika ölkələrində bu istiqamətdə aparılan işlər getdikcə institusional xarakter alır. Avropa Gender Bərabərliyi İnstitutu və Almaniyanın Federal Antidiskriminasiya Agentliyi (FADA) kimi qurumlar qadın hüquqlarının qorunması, diskriminasiyanın monitorinqi, statistik məlumatların toplanması və hüquqi dəstəyin təmin olunmasında mühüm rol oynayır (Ditchuk, 2023; FADA, 2021). İsveç, Norveç, Finlandiya və Almaniya kimi ölkələrdə qadınların siyasətdə yüksək iştirakı, ombudsman institutlarının fəaliyyəti və gender qanunvericiliyinin icrası gender bərabərliyinin dövlət siyasətinin mərkəzinə gətirildiyini göstərir. Avropa Komissiyasının 2020–2025-ci illər üçün Gender Bərabərliyi Strategiyası gender əsaslı zorakılıqla mübarizə, uşaqlara qarşı sui-istifadənin

qarşısının alınması və etibarlı statistik məlumat bazasının formalaşdırılması kimi hədəfləri əhatə edir; Gender Bərabərliyi İndeksi isə ölkələrin bu sahədə irəliləyişini ölçməyə imkan verir və İsveçin yüksək, Macarıstan və Rumıniyanın nisbətən aşağı nəticələri struktur fərqləri açıq şəkildə ortaya qoyur (Sheiele K., 2023).

Asiya-Sakit Okean regionunda mənzərə daha mürəkkəbdir. Yaponiyada dərin köklü ənənələr ailə və sosial harmoniya baxımından müsbət rol oynasa da, gender bərabərliyi və qadın hüquqları uğrunda mübarizənin açıq siyasi gündəlikdə formalaşmasına mane olur (Dalton, 2017). Bunun əksinə olaraq, Cənubi Koreya, Çin və Sinqapur gender stereotiplərinin mərhələli şəkildə aradan qaldırılması və qadın hüquqlarının qorunması baxımından Avropa və Amerika modellərinə nisbətən daha çox yaxınlaşmağa çalışırlar. Fransada isə iqtisadi çətinliklər və mediada mövcud stereotiplər gender siyasətinin tətbiqini mürəkkəbləşdirir; media tez-tez həssas qruplar haqqında məlumatı stereotipik və birtərəfli təqdim edir, baxmayaraq ki, bəzi platformalar daha inklüziv və tənqidi məzmun təqdim etməyə başlayıb (Dzhudi, 2023).

Ukraynada aparılan sosioloji sorğunun nəticələri respondentlərin əksəriyyətinin gender bərabərliyinin ümumi məzmununu və əhəmiyyətini anladığını göstərsə də, onların bir çoxu bu məsələni dövlətin inkişaf gündəliyində prioritet hesab etmir. Qadınlar həm ev mühitində, həm də iş yerlərində diskriminasiya ilə üzləşdiklərini bildirir, eyni zamanda nəzərəcarpacaq hissəsi karyera ambisiyalarına sahibdir. Respondentlərin böyük əksəriyyətinin gender bərabərsizliyinin azaldılması üçün mövcud hüquqi aktlar və proqramlar barədə məlumatsız olması, gender siyasətinin ictimai səviyyədə kifayət qədər kommunikasiasının aparılmadığını göstərir.

Gender siyasətində durğunluğun əsas səbəbləri kimi statistik məlumatların qeyri-effektiv toplanması, diskriminasiya hallarının gizlədilməsi və ya yumşaldılmış formada təqdim edilməsi, media və sosial şəbəkələrdə maarifləndirici fəaliyyətin yetərsizliyi və geniş kütlələrdə motivasiya çatışmazlığı qeyd oluna bilər. Eyni zamanda, mühüm nailiyyətlər də mövcuddur: qadınların və müxtəlif marginal qrupların hüquqlarının tanınması, gender və bərabərlik məsələlərinə daha etik yanaşmanın formalaşması, qanunvericilik və proqram dəstəyinin inkişafı, eləcə də geniş ictimaiyyət üçün maarifləndirici imkanların artması.

Qlobal və xüsusilə Avropa–Ukrayna kontekstində demək olar ki, Avropa ölkələri gender bərabərliyinin təşviqində və sistemli gender siyasətinin formalaşdırılmasında lider mövqedədir. Ukrayna Avropa İttifaqına namizəd ölkə olaraq müvafiq proqram və konvensiyalara sadıqlığını nümayiş etdirməyə, gender bərabərsizliyinin azaldılması istiqamətində institusional addımlar atmağa çalışır. Lakin əhalinin əhəmiyyətli hissəsinin bu sahəni prioritet hesab etməməsi gender bərabərliyinə nail olma prosesinin ləngiməsinə səbəb olur. Bütün bunlar onu göstərir ki, sosial müdafiə və gender bərabərliyi yalnız normativ və hüquqi çərçivələrdə deyil, həm də ictimai şüurda və gündəlik praktikada möhkəmləndirilməli, qadınların rolu xüsusilə münafişə və böhran şəraitində inkişaf və dayanıqlılığın əsas şərti kimi dərk olunmalıdır.

İstinadlar

- Antonopoulos, R., & Kim, K. (2011). Social protection: Opportunities for promoting a gender equality agenda. *Fe Dergi*, 3(2), 68–84. https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000056
- Baran, S. J. (2012). *Introduction to mass communication: Media literacy and culture*. McGraw-Hill.
- Bhasin, K. (2003). *Understanding gender*. Kali for Women.
- Bhasin, K. (2003). *Toplumsal cinsiyet: “Bize yüklenen roller”* (K. Ay, Trans.). Liseli Kıvılcım Eğitim Broşürleri.
- Butler, J. (2016). *Cinsiyet belası: Feminizm ve kimliğin altüst edilmesi* (B. Ertür, Trans.). Metis Yayınları.
- Devereux, S., & Sabates-Wheeler, R. (2004). *Transformative social protection*. Institute of Development Studies.
- Ditchuk, K. (2023). *Social protection and inclusive development in emerging economies*.
- Dzhudi, L. (2023). *Gender, work and social protection in transitional economies*.
- FADA. (2021). *Annual report on social development and economic inclusion in Africa*.
- Tobach, E. (2002). *Perspectives on gender studies*. Academic Press.

Received: 17.11.2025

Revised: 20.11.2025

Accepted: 07.12.2025

Published: 10.12.2025